

Ольга РУДНИЦЬКА,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства, ЖДУ імені Івана Франка, м. Житомир, Україна

Юлія МАГАСЬ-ДЕМИДАС,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства, ЖДУ імені Івана Франка, м. Житомир, Україна

Правове регулювання діяльності профспілок у Російській імперії (1905-1917рр.)

Профспілки, як громадські організації, що покликані представляти і захищати соціально-економічні інтереси працівників, мають свій особливий історико-правовий розвиток. Сьогодні, в умовах розвитку ринкової економіки, профспілковий рух має значний потенціал у напрямку відстоювання прав працівників, конструктивного співробітництва із роботодавцем та сприяння розвитку підприємств. На жаль, у сучасній Україні професійні об'єднання, так і не звільнившись повністю від негативного досвіду СРСР, досі не стали повноцінними суб'єктами захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів своїх членів. З огляду на це актуальним є вивчення історичного досвіду, зокрема профспілкового руху у Російській імперії, до складу якої входили українські землі.

Метою даної публікації є дослідження правового регулювання діяльності профспілок у Російській імперії у 1905–1917 рр., що були однією з форм боротьби найманих працівників за свої соціально-економічні права.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на теренах Російської імперії становище робітників було надзвичайно складним. Низька оплата праці, порушення норм технічної безпеки на підприємствах, велика тривалість робочого дня, свавілля адміністрації та погані санітарно-гігієнічні побутові умови були типовими ознаками повсякденного життя трудівника. Ситуацію ускладнювали політико-право безправ'я, неможливість захистити свої соціально-економічні інтереси.

Російське робітниче законодавство значно відставало від законодавства Західної Європи, де легально діяли профспілки, тоді як у Росії вони

заборонялися: наприклад, у Франції право на створення спілок було визнано 1864 р., у Великій Британії – 1871 р. [1, с. 42].

Революційні події 1905 р. змусили владу кардинально змінити політику. Легалізація професійних спілок, які стихійно створювалися в цей період, стала поступкою революційному руху. 21 квітня 1905 р. вийшов циркуляр Міністерства внутрішніх справ (МВС), яким скасовувалася юридична відповідальність за страйки [2, с. 66], а Маніфест 17 жовтня 1905 р. декларував свободу думки, слова, зборів і союзів [3]. Проголошення прав і свобод необхідно було підкріпити гарантіями їх здійснення. Так, 2 грудня 1905 р. було видано закон, що дозволяв мирні страйки (крім страйків на підприємствах суспільного і державного значення) [4].

4 березня 1906 р. було затверджено «Тимчасові правила про товариства і союзи» (далі – Тимчасові правила), у яких розділ I регламентував діяльність громадських організацій, що створювалися явочним порядком, а розділ II стосувався профспілок, котрі потребували реєстрації [5]. Вказаний нормативно-правовий акт позиціонувався як тимчасовий захід оскільки I Державна дума в новому законодавчому порядку мала прийняти загальний закон про товариства і союзи [6, с. 82].

Тимчасові правила викликали неоднозначну реакцію в суспільстві. В урядових колах документ сприймався як вимушений засіб для зняття соціальної напруги. Революційні кола суспільства вбачали в Тимчасових правилах численні обмеження профспілкової діяльності, а, наприклад, представники царської охоранки – небезпеку для державного ладу.

Статтею 1 розділу II Тимчасових правил встановлювалася мета діяльності профспілок: з'ясування та погодження економічних інтересів, покращення умов праці їхніх членів чи підвищення продуктивності підприємств, які їм належать. Для реалізації цих завдань профспілки могли виконувати такі функції (стаття 2): пошук способів для усунення непорозумінь між роботодавцями та працівниками шляхом переговорів чи третейського розгляду; з'ясування розмірів заробітної плати та інших умов праці в різних сферах промисловості та

торгівлі; надання матеріальної допомоги своїм членам; заснування кас: поховальних, приданих, взаємодопомоги тощо; заснування бібліотек, професійних шкіл, курсів і читань; надання допомоги своїм членам у вигідному придбанні предметів першої необхідності і знарядь виробництва; сприяння в пошуку роботи або працівників; надання юридичної допомоги своїм членам.

Із вказаних завдань випливало, що профспілки не могли піднімати перед роботодавцем питання щодо покращення умов праці та її оплати, а мали право лише з'ясувати актуальний розмір зарплатні, нормування робочого часу та інших умов, встановлених власником підприємства. Місцева влада відмовлялася реєструвати профспілки у статуті яких мета об'єднання окреслювалася як «захист правових і економічних інтересів своїх членів», вимагаючи замінити слово «захист» на «з'ясування й узгодження» [7, с. 186].

У статті 7 розділу II Тимчасових правил зазначалося, що членами профспілок могли бути особи обох статей, що працювали на промислових і торговельних підприємствах (як казенних, так і приватних), і займалися однорідною чи пов'язаною роботою або промислами. Державним службовцям, працівникам залізниці, пошти й телеграфу право участі у профспілках не надавалося. Вони могли лише об'єднуватися у громадські організації відповідно до статті 9 розділу I Тимчасових правил.

Основним документом, що регламентував діяльність профспілки, був статут. Він мав включати назву товариства, мету, місцезнаходження, рівень та способи його діяльності; імена, по-батькові та прізвища, звання і місце проживання засновників; порядок вступу до товариства і припинення участі; права та обов'язки членів; розмір членських внесків; повноваження органів правління та строк їх повноважень тощо.

Професійні товариства підлягли закриттю у разі виявлення порушень, допущених при їх відкритті, відхиленні від статуту, загрози з боку товариства громадській безпеці чи спокою, якщо діяльність товариства набувала аморального характеру тощо. Рішення про могли бути оскаржені у Сенаті: такі скарги подавалися профспілками у те ж присутствіє, звідки губернатором

переправлялися в Сенат. Термін розгляду скарг законодавством не встановлювався. Отже, законодавчі норми відкривали шлях до зловживань з боку властей: під поняття аморальності, порушення громадської безпеки та спокою могли підводитися будь-які дії, що не подобалися владі чи власнику підприємства, а розгляд скарг у Сенаті, бувало, тривав 2-3 роки [7, с. 189]. До складу присутствій входили старший фабричний чи окружний гірничий інспектор, поліцейські чини, представники судової влади тощо, що суттєво позначалося на профспілковому рухові: за найменших причин товариствам відмовляли у реєстрації або закривали вже діючі [8, с. 122].

За порушення Тимчасових правил встановлювалася кримінальна відповідальність, що передбачалася самими ж правилами (розділи III-IV): арешт до 3 місяців, штраф до 300 руб. або ув'язнення до 1 року. Слід зазначити, що в жодному європейському профспілковому законі того часу, на відміну від російського, не було каральних статей [8, с. 123].

У роки I Світової війни скорочення чисельності кваліфікованих робітників позначилося на діяльності профспілок. Але, не дивлячись на переслідування, вони продовжували відстоювати інтереси робітників. В умовах воєнного часу різко погіршилося їхнє економічне становище: уряд скасував дію ряду норм фабрично-заводського законодавства, робочий день часто перевищував 12–13 годин, широко застосовувалися понаднормові роботи, порушувалися правила техніки безпеки. Усе це стало причиною зростання страйкового руху і політизації профспілок [9, с. 159], які почали висувати не лише соціально-економічні вимоги, але й політичні: вони вимагали гарантування політичних свобод, припинення війни, демократизації суспільного ладу.

Лютнева революція 1917 р. зумовила зміни в усіх сферах суспільного життя. Падіння самодержавства стало початком нового етапу розвитку профспілкового законодавства, відкрилися нові можливості для створення професійних спілок та почалося масове їх утворення. Проте, політика Тимчасового уряду щодо професійних організацій мала чимало протиріч [10, с. 119-120].

Отже, профспілковий рух у Російській імперії був легалізований під тиском революції 1905 – 1907 рр. Російське законодавство було менш ліберальним до профспілкового руху, ніж західноєвропейське. Не дивлячись на встановлені заборони і обмеження, Тимчасові правила стали значним проривом у забезпеченні соціально-економічних прав робітників, оскільки закріпили право найманих працівників на створення професійних організацій. Законодавством регулювалися мета й функції профспілок, порядок їх створення й закриття, членство й головні аспекти практичної діяльності. Тимчасові правила містили певні прогалини, що згодом виправлялися в урядових роз'ясненнях та циркулярах. Незважаючи на проголошений тимчасовий характер, указаний законодавчий акт діяв аж до 1917 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Щербина В. І.. Правовий статус профспілок: історія і перспективи. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2012. 25, 32-43.
2. Поспеловский Д.. На путях к рабочему праву. Frankfurt/Москва: Посев. 1987. 240 с.
3. Высочайший манифест «Об усовершенствовании государственного порядка» (1909). Ред. Н. И. Лазаревский. Законодательные акты переходного времени: 1904 – 1908. (сс. 150-151). Санкт-Петербург: Издание Юридического книжного склада «Право».
4. Там само. сс. 200-207
5. О временных правилах об обществах и союзах (1909). Именной высочайший указ, данный Сенату. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. XXXVI. 1906. Отделение I. Санкт-Петербург, 201-207.
6. Журнал Государственного совета с суждениями по проекту временных правил об обществах и союзах (1912). Ред. Л. М. Роговин. Законы об обществах, союзах и собраниях. (сс. 82-104). Санкт-Петербург: Издание юридического книжного магазина И. И. Зубкова под фирмой «Законоведение».
7. Шелымагин, И. И.. Законодательство о фабрично-заводском труде в России 1900 – 1917. Москва: Госюриздат. 1952. 319 с.
8. Святловский, В. В. (Сост). Современное законодательство о профессиональных рабочих союзах. 1907. Санкт-Петербург: Книгоиздательство «Начало», 138 с.
9. Филимонов, М. А. (2014). Профсоюзы Южного Урала в годы Первой мировой войны (1914 – 1918). Вестник ВЭГУ. (4 (72)), 148-159.
10. Соломінчук, В. В. Зародження законодавства про професійні спілки на теренах України. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, (28). 2015. 117-123.